

Dorovský, Ivan

Otázky srovnávacího studia literatur střední a jihovýchodní Evropy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1981, vol. 30, iss. D28, pp. [71]-80

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108137>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVAN DOROVSKÝ

OTÁZKY SROVNÁVACÍHO STUDIA LITERATUR STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY

V období tzv. národního obrození se u formujících se novodobých buržoazních národů vyjadřoval vztah k etnosu různě: Jiný byl v západoevropských zemích, jiný v mnohonárodnostních státních útvarech, jakými byly osmanská a rakouská říše.¹

V rámci té nebo oné mnohonárodnostní říše se jednotlivá národní hnutí vyvíjela v neustálém vzájemném kontaktu. Projevoval se ve stejných nebo podobných ideologických koncepcích, národních požadavcích, v umělecky podobně nebo shodně vyjádřených národních myšlenkách. To vše vyplývalo přirozeně z toho, že národnosti (ať slovanské nebo neslovanské) žijící v osmanské nebo rakouské říši usilovaly o národní nezávislost. Základní rysy jejich zápasu za politické, ekonomické a národní osvobození jsou stejné. Jejich četné modifikace jsou pouze odrazem různého stupně obecného kulturního vývoje. Proto bychom mohli říci, že národnosti žijící v uvedených mnohonárodnostních státech střední a jihovýchodní Evropy tvořily až do tzv. národního obrození jisté obecné kulturní společenství i společenství ideové.

Víme, že i v průběhu tzv. národního obrození probíhají paralelně integrační a diferenciační procesy u jednotlivých formujících se etnosů. Diferenciační, separatistické a partikularistické (těmito termíny označujeme různé stupně především nacionálního vydělení) tendence nakonec zákonitě musely zvítězit. Tak došlo ke konstituování buržoazních národů. Literatura, všechny druhy umění a národní ideologie byly nerozlučnou součástí zápasu za národní osvobození. Četné kulturní, jazykově literární a ideologické koncepce přitom vznikaly jak uvnitř národnostního kolektivu, v jeho hlavních ideově kulturních centrech, tak v ideově kulturních centrech mimo kompaktní teritorium v rámci mnohonárodnostního státního útvaru nebo dokonce i v centrech diaspory, která vyvíjela svou mnohostrannou činnost v rámci jiného mnohonárodnostního státu, v našem případě buď v rámci rakouské, nebo osmanské říše.

Symbióza různých národností v rámci většího státního celku vytvářela

¹ I. Dorovský, *K některým klíčovým otázkám určení národní příslušnosti tvůrců v období tzv. národního obrození*, SPFFBU 1980, D 115–125.

podmínky pro vývoj typologicky blízké nebo stejné kultury a ideologie bez ohledu na to, zda šlo o národnostní společenství geneticky příbuzná, nebo nikoliv. Sama skutečnost, že tato společenství žila v podobných historických podmínkách, umožňovala neustálé a mnohostranné vzájemné literární a ideově kulturní styky a vztahy.

Podobné cíle vzájemné působení a obohacování probíhalo v rámci různých státních útvarů také v ideově kulturních centrech nacházejících se v diasporách téhož nebo jiného mnohonárodnostního státního celku. Uvedené procesy probíhaly nejen v období tzv. národního obrození, ale i v předcházejících nebo pozdějších historických obdobích. Ideově kulturní centra, o nichž zde hovoříme, neplnila pouze funkci úzce nacionální, nýbrž svou mnohostrannou činností (ideovou, vydavatelskou, osvětovou, didaktickou aj.) přispívala k rozvoji literatury, umění, osvěty a ideologie mnoha národností (národů) v rámci shodných cílů integrovaného mnohonárodnostního celku. Kulturní a politické osobnosti působící v jednom nebo i v několika ideově kulturních centrech, ať už v rámci jednoho nebo několika mnohonárodnostních státních útvarů, bychom proto měli řadit do dějin literatury, ideologie, umění atd. nejen jednoho, nýbrž několika národů — především proto, že svým dílem objektivně (ať vědomě nebo nevědomě) přispívaly k rozvoji kultury a ideologie nejen vlastního formujícího se národa, nýbrž dvou nebo několika dalších etnik v rámci daného regionu. Nebudeme-li přitom uvedený marxistický, metodologicky správný princip uplatňovat eklekticky, zbavíme se všech reziduí nacionalismu, která se ještě dnes zkožnatěle drží.

Bezprostředně po druhé světové válce došlo ve státech, které nastoupily cestu socialistického budování, k revizi nacionalistických předsudků a k vytvoření nové koncepce vztahu k tradicím a k historickým procesům vůbec. Ostatně každá historická epocha si vyžadovala aktivní přístup k tradicím, k minulosti. Jak správně poznamenává Sl. Wollman, „o revizi a rekonstrukci celého systému tradic, celého kulturního, estetického a uměleckého vědomí společnosti“ lze hovořit také pro období konstituování novodobých slovanských národů a národních kultur.²

Při řazení slovesného díla do dějin národní literatury nelze brát v úvahu výlučně ani jazyk, v němž jeho autor psal, ani spisovatelovo individuální stanovisko, ani místo jeho narození, ani neexistující nebo vágní národní uvědomění. Musíme naopak vycházet z celkového kulturně historického kontextu, v němž dílo vzniklo a působilo. Tím, že činnost tvůrce a jeho dílo zařadíme do správných historických souvislostí a do dvou nebo několika dějin národních literatur, přisuzujeme mu charakter internacionální. Přitom každá z dějin národních literatur zdůrazňuje z jeho často mnohostranného díla ty stránky, které výrazně pozitivně ovlivnily vývoj národní literatury a kultury vůbec. Tak si činnost a dílo tvůrce zachovávají všechny trvalé hodnoty, jež tvoří součást národních kulturních tradic. Domníváme se, že např. Homér a celá antická tradice patří veškerému kulturnímu lidstvu a jeho dějinám aspoň v takové míře, v jaké patří obyvatelům současného Řecka. Začleňujeme-li „do soustavy ‚vlastních‘, ‚svěbytných‘

² Sl. Wollman, *Význam tradic při vytváření národních kultur Slovanov v 18. a 19. storočí*, Slavica slovača 10, 1975, 383.

nacionálních tradic také prvky víceméně internacionálního rázu“, jak nazývá Sl. Wollman antické tradice „v literatuře, umění, filozofii, estetice, školství i ve struktuře veřejných institucí“, pak bychom měli stejně dobře začleňovat do soustavy národních kultur také takové tvůrce, jejichž dílo přispělo k rozvoji dvou nebo několika národních kultur a ideologií. „Dovolují si tvrdit“, poznamenává Sl. Wollman, „že bez historicko-spoolečensky podmíněného výběru a bez možnosti čerpat ze všeobecného fondu by nebylo ani změn a kulturní mapě světa. Teoreticky bychom stáli na stanovisku nacionalistického Volkstum a Bluterbe, které vědecká slavistika odmítla před čtyřiceti lety“.³

Na konkrétních příkladech se dále pokusíme ukázat, jak se uvedený princip uplatňuje v literárních vztazích česko-slovenských, slovensko-maďarských, polsko-sovětských a rumunsko-moldavských.

O česko-slovenských literárních vztazích existují četné studie českých a slovenských literárních historiků. Pouhý jejich výčet by zabral mnoho místa. Ze srovnávacího hlediska se zvláště v posledních desetiletích zkoumá česko-slovenský literární kontext, historická diferenciacie mezi slovenskou a českou literaturou, česko-slovenská literární vzájemnosť a zejména pak slovensko-české nebo česko-slovenské literární společenství. V tomto směru jsou přínosné zejména studie Stanislava Šmatláka. Teoreticky se otázkami česko-slovenského literárního kontextu zabývali rovněž Mikuláš Bakoš, Felix Vodička, Karol Rosenbaum, Andrej Mráz, Milan Pišút, Miloš Tomčík a další.⁴

Stanislav Šmatlák v jedné ze svých studií vymezil vztahy mezi slovenskou a českou literaturou na základě tří momentů: funkce integráční, funkce diferenciacní a funkce komplementární, „která jim dává vyznění, tvářnosť, zralost“ — jak poznamenává Ján Števcěk.⁵ Když přitom mluvíme o historické minulosti a o tradiciích, měli bychom si být vědomi (nikoli pouze ve vztazích česko-slovenských, nýbrž obecně), že nás dějiny mohou poučit pro přítomnosť potud, pokud jsou schopny postihnout současnou logiku věcí, logickou strukturu současné skutečnosti. Některé Šmatlákovy obecné teoretické závěry, k nimž dospěl, platí nejen pro česko-slovenský vztah, nýbrž mají obecnější platnosť při zkoumání analogických vztahů zvláště bulharsko-makedonských, ukrajinsko-ruských, bělorusko-polských aj. Ke zkoumání uvedených vztahů nelze přistupovat abstraktně, aniž budeme brát v úvahu právě onu historii věcí, konkrétní zkušenost a dnešní skutečnost. Dlouho se podle Šmatláka přistupovalo k problematice česko-slovenského literárního vztahu abstraktně. V ideolo-

³ Fr. Wollman, *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936, 78 n.; viz též Sl. Wollman, cit. dílo, 385.

⁴ Viz např. St. Šmatlák, *Kapitola z česko-slovenských literárných vztahov*, Slovenská literatúra 9, 1962, 385–408; t ý ž, *O vzájomných vztahoch českej a slovenskej literatúry*, Slovenské pohľady 72, 1962, č. 10, 14–23. Sb. *O vzájomných vztahoch Čechov a Slovákov*, Bratislava 1956; M. Bakoš, *K otázkam špecifičnosti vztahov slovenskej a českej literatúry*, in: *Problémy literárnej vedy včera a dnes*, Bratislava 1964, 336–363; sb. *Medzi našimi literatúrami*, Bratislava 1960; M. Tomčík, *Básnické retrospektivy*, Bratislava 1974, aj.

⁵ J. Števcěk, St. Šmatlák, *O česko-slovenskom literárnom vztahu*, Romboid 6, 1978, 2.

gickém přístupu těchto abstraktních konstrukcí se pak odrážely společensko-historické nebo třídní zájmy. Česko-slovenský vztah, stejně jako například vztah bulharsko-makedonský nebo ukrajinsko-ruský, se vyvíjel v průběhu dějin těchto etnických společenství jako historických kategorií. Proto se přirozeně a zcela logicky pak tyto vztahy promítly také do roviny literárních, ideových a obecně kulturních dějin a jejich vzájemných styků a vztahů. Reaktivace svérázně modifikovaných logických nebo ideologických konstrukcí, které nebraly a často ani dnes neberou v úvahu dosavadní historické zkušenosti, byla vlastní buržoaznímu šovinismu.

F. X. Šalda, který dovedl velmi citlivě zachytit a vidět reálné vztahy, cítil potřebu vystoupit proti buržoaznímu výkladu tzv. čechoslovakismu jako širšího československého literárního společenství (iluze, která přetrvávala v českých zemích již od poloviny 19. století) v článku *Centralism a partikularism v písemnictví našem i cizím*.⁶ Odmítl v něm návrat slovenské literatury k jazykové jednotě s literaturou českou a ukázal naopak na funkčnost a plodnost česko-slovenských literárních vztahů právě v tom, jestliže tyto dvě národní literatury, které jsou si blízké, protože se vyvíjely ve shodných nebo podobných historických podmínkách, budou se vzájemně tvořivě popírat a tím vzájemně obohacovat. „Nejde o to, aby slovenská literatura vplynula do české, nýbrž aby tvořivě popírala českou literaturu a doplňovala se s ní ve vyšší útvar.“⁷

Jestliže hovoříme o balkánském ideově kulturním společenství, do něhož přirozeně zahrnujeme také (a především) balkánský literární kontext, jako o logické struktuře, která je dialekticky spjata s historickým vývojem, pak (stejně jako česko-slovenské literární povědomí či společenství) vzájemné literární, ideově kulturní vztahy dvou etnických kolektivů uvnitř tohoto společenství tvoří jednotlivé články řetězu uvedeného společenství (vztahy bulharsko-rumunské, srbsko-bulharské či bulharsko-řecké a jiné). Je logické, že balkánské ideově kulturní a literární společenství mohlo existovat a mohlo přispět k formování a rozvoji jednotlivých národních literatur, ideologických koncepcí apod. právě proto, že se v jeho rámci jednotlivé vznikající národní literatury vzájemně poznávaly, vzájemně obohacovaly a tvořivě popíraly.

Komplementární funkce se uplatňuje symetricky nebo asymetricky, tj. buď se kultura, ideologie, literatura vyvíjejí v těsných vztazích a souvislostech, nebo jedna vznikající národní literatura má příznivější podmínky (počítaje v to například i bohatší, dlouhodobější kulturní tradice) národního života a poskytuje druhé vznikající národní literatuře četné impulsy. Pak vzniká vztah dárce a adresáta nebo vztah dárce, prostředníka a adresáta (příjemce). Například bulharský obrozenec Paisij Chilendarski čerpal pro své historiografické dílo nikoli přímo z prací Maura Orbiniho a Cesara Baroniho, nýbrž prostřednictvím jejich ruských překladů. Nebo například podněty z jiných literatur se dostávaly k četným bulharským spisovatelům 19. století prostřednictvím ruských překladů, stejně jako ke Slovákům se dostávaly v meziválečném období českým prostřednictvím (tj. prostřednictvím českého překladu) díla francouzské poezie.

⁶ Šaldův zápisník 1, 1928–1929, 297–305.

⁷ Tamtéž, 304.

U geneticky a jazykově blízkých etnosů může docházet (a v různých etapách jejich literárního a obecně kulturního vývoje také dochází) k prolínání nejméně dvou národních kultur a tím ke vzniku společných tradic. Tak je tomu v případě české a slovenské literatury. V různých historických obdobích působila řada českých spisovatelů na Slovensku, a naopak mnoho slovenských autorů vyvíjelo svou činnost v českých zemích, přitom vzájemnému sblížení a poznávání věnovali část života nebo život celý. Třebaže objektivně národní život v Čechách, stupeň a šíře rozvoje národní kultury byly na mnohem vyšší úrovni než na východ od řeky Moravy, nelze říci, že by Slovensko vždycky vystupovalo v úloze příjemce. Bylo tomu také naopak. Pouze pro ilustraci našeho výkladu zde připomeňme podněty, které získal Fr. Palacký v době studií v Bratislavě, sběratele slovenských lidových pohádek, kteří poskytovali své rukopisné záznamy Boženě Němcové, apod.⁸ Dnes si nedovedeme představit výklady vývoje české ani slovenské národní kultury a literatury bez správného zařazení díla Jana Kollára a P. J. Šafaříka jak do dějin české, tak i slovenské literatury. Protože se však ještě dnes vyskytují u některých slovenských literárních historiků a lingvistů pokusy zařazovat Jana Kollára jen do dějin české literatury, zastavíme se podrobněji u jeho díla.⁹

V syntézách českých i slovenských dějin literatury, stejně jako v četných studiích se o J. Kollárovi píše jako o klasiku české a slovenské poezie. Uvedme některá podstatná fakta z jeho života a díla, abychom viděli, že skutečně patří do dějin obou blízkých národních kultur. Ač pocházel ze slovenských Mošovců, psal česky. Na tom by nebylo ostatně nic zvláštního, vždyť do poloviny 19. století většina děl na Slovensku byla psána česky, často se čeština záměrně slovakizovala. Po univerzitních studiích v Německu se Kollár stal evangelickým farářem v národnostně pestré Pešti, kde působil od roku 1819 do roku 1849.

Jan Kollár proslul též jako tvůrce myšlenky slovanské vzájemnosti, kterou nejdůležitěji teoreticky rozpracoval (ač už předtím byla obsažena také v jeho sonetech) v rozpravě *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečmi slavskými* (1836). Byl to program mezoslovanské kulturní spolupráce čtyř „kmenů“ (v dnešním pojetí národů) a jejich „nářečí“ (dnes jazyků), a to ruského, polského, ilyrského (tj. srbochrvatského) a československého. Objektivně sehrála myšlenka slovanské vzájemnosti pokrokovou úlohu a přispěla k upevnění národního uvědomění formujících se slovanských národů: Na druhé straně však J. Kollár svou teorií o jednotném „československém kmeni“ odmítal emancipační úsilí Slováků, které mělo vést k tomu, aby se slovenština stala literárním jazykem. To bylo v rozporu s tím, oč Kollár sám usiloval o téměř patnáct let dříve. V prvním období své tvůrčí činnosti se totiž pokusil o sblížení mezi češtinou a slovenštinou, o vyrovnávání rozdílů mezi nimi. Zdůrazňoval libozvučnost slovenských jazykových prvků a uváděl je do češtiny. Tento princip teoreticky osvětlil v práci *Myšlenky o libozvučnosti řeči vůbec, obzvláště československé* (1823) a prakticky uplatňoval jak ve svém básnickém díle (ze-

⁸ J. Poliakov, *Spoločné tradície – spoločné úlohy*, Zlatý máj 13, 1969, č. 10, 615–620.

⁹ Viz *Bálgarski ezik* 28, 1978, č. 1, 42.

jména ve vydání *Slávy dcery* z roku 1832), tak také v učebnicích pro slovenské školy. (Analogické názory nacházíme o tři desítky let později v činnosti a díle makedonských tvůrců Rajka Žinzifova, Partenije Zografského, G. Pulevského aj. O nich však bude řeč jinde.) Když L. Štúr kodifikoval spisovnou slovenštinu jako samostatný slovanský spisovný jazyk v díle *Nauka reči slovenskej* (1846), Kollár s tím v zásadě nesouhlasil. Ostře vystoupil proti slovenštině v knize *Hlasové a potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), v níž uveřejnil příspěvky těch Čechů a Slováků, kteří neuznávali právo slovenštiny být samostatným spisovným jazykem. Byla to odmítavá stanoviska J. Jungmanna, Fr. Palackého, J. Kollára, P. J. Šafaříka.

Od počátku 19. století se, jak známo, Bratislava stala střediskem kulturní činnosti slovenských evangelíků. Zde byla r. 1803 na lyceu zřízena stolice pro jazyk a literaturu československou, na níž přednášel Jiří Palkovič, který přísně hájil jazyk *Bible kralické*. V první polovině 19. století, především pak v období romantismu, se zvláště zdůrazňovala úloha lidového jazyka. U jednotlivých slovanských etnických celků vznikalo napětí mezi přijatou jazykovou normou a jednotlivými nářečnými nebo mezi jednotlivými dialekty a interdialektními (i naddialektními) normami, které existovaly jako písemná forma kulturních projevů. Jan Kollár svým integračním úsilím chtěl otupit uvedené napětí a nalézt kompromis tím, že by se vytvořila jednotná československá jazyková norma (v tom se mu nejvíce přiblížuje Rajko Žinzifov), do níž by se převzaly některé lexikální, morfológické i hláskoslovné zvláštnosti slovenštiny. Tato čeština měla zabránit diferenciacním tendencím a potvrdit jeho teorii o československé národní jednotě.

V 30. letech, kdy se začaly objevovat první básně psané kulturní středoslovenštinou (Samo Chalupka, Karol Kuzmány), sám Kollár nepřímo razil cestu slovenštině tím, že vydal ve dvou svazcích 1020 slovenských lidových písní pod názvem *Národnie spievanky* (1834, 1835). Sbíрка totiž obsahuje nejen texty západoslovenských, středoslovenských a východoslovenských lidových písní, ale i skladby umělé (historické, lyrické a zlidovělé písně), psané kulturní středoslovenštinou.¹⁰

Ludovít Štúr sice přijal názor, že Slované tvoří jeden národ se slovanským jazykem, rozpracoval však teorii o kmenech a nářečích (dnes bychom řekli o slovanských národech a slovanských jazycích). Všeobecné, slovanské i vlastní slovenské důvody pro to, aby dokázal, že Slováci tvoří zvláštní slovanský kmen a mají zvláštní, vlastní nářečí, vyložil Štúr ve spisku *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846). Štúrovci prosazovali své požadavky proti Kollárovi a jeho stoupencům (Čechům a Slovákům) celkem úspěšně až do roku 1848. Po porážce revoluce však nastal obrat, na radu J. Kollára zavedl A. Bach na slovenských školách češtinu jako vyučovací jazyk. Zdálo se dokonce, že čeština bude znovu všude prosazena jako spisovný jazyk Slováků a že Štúrem navrhovaná spisovná slovenština zanikne. Slováky totiž hájila pouze konzervativní část katolické a evangelické církevní hierarchie a mladšího kněžstva, zatímco Štúrovci stoupenci ztratili jakýkoli vliv. Dokonce začaly vznikat první příručky

¹⁰ E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny I*, Bratislava 1966, 1971²; V. Blánár, E. Jóna, J. Ružička, *Dejiny spisovnej slovenčiny II*, Bratislava 1974.

češtiny pro Slováky. Martin Hattala, který spolu např. s M. M. Hodžou a J. Kollárem ostře vystoupil proti štúrovskému pravopisu a který ještě dlouho — až do sedmdesátých let — byl proti odtržení Slováků od Čechů, vydal v roce 1852 *Krátkou mluvnici slovenskou*, a tím vlastně spisovnou slovenštinu kodifikoval.

Mluvíme-li o symbióze národností a formujících se národů v rámci mnohonárodnostních státních útvarů, nijak tím netvrdíme, že mezi jednotlivými národnostmi neexistovaly ostré protiklady národnostního, ekonomického i politického charakteru, především v období tzv. národního obrození. V literatuře a v umění se však projevovaly více znaky vzájemného soužití, vzájemné spolupráce než např. národnostní rozpory. „Když ani Slováci, ani Maďari nebyli ještě národně uvědoměni“ — říká maďarský slovakista a bohemista Lászlo Sziklay —, „když ovšem žili ve společném uherském státě a úředním jazykem byla latina, měli jsme vlastně společné spisovatele. Například Matej Bel psal ve čtyřech jazycích. Pokládal se za spisovatele všech národností žijících v Uhrách. O tom svědčí jeho učebnice, např. učebnice latiny vysvětluje texty v němčině, maďarštině a slovenštině, protože měl žáky uvedených národností.“¹¹

Matthias Belius Pannonius (1684—1749), jak se podepisoval pod svými latinsky psanými díly, patřil k nejvzdělanějším tvůrcům 18. století a vysloužil si označení „velká ozdoba Uher“ (*magnum decus Hungariae*). Ve svých dílech, zabývajících se nejen dějinami Uher, ale i národopisem, zeměpisem, uherskou literaturou a kulturou, se přirozeně dotýká také způsobů života a charakterových vlastností slovenské národnosti, psal s určitým obdivem o pracovitosti slovenského lidu. Ve svém nejvýznamnějším čtyřsvazkovém díle *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735—1742) podává zeměpisné, etnografické, historické údaje o současném Uhersku, tj. také o některých tehdejších uherských stolicích (bratislavské, turčianské aj.).

Své četné studie a články psal Matej Bel latinsky, německy, maďarsky i v bibličtině. Napsal např. úvod k dílu *Grammatica Slavico-Bohemica* (Mluvnice slovensko-česká, 1746) slovenského jazykovědce a básníka Pavla Doležala, v němž oslavil slovenský jazyk a rozčlenil slovenské jazyky. Nejen proto, že pocházel z Očové, ale také (a především) pro svou činnost rektora školy v Banské Bystrici a v Bratislavě a pro zachycení slovenské problematiky ve svém díle jej L. Sziklay právem řadí do dějin dvou národních literatur a kultur.

Slovensko-maďarské soužití se realizovalo zejména v období tzv. národního obrození především v pozdějším (od r. 1848) hlavním městě Uherska (Budín, starý Budín a Pešť), v němž se rozvíjelo nejen maďarské národní hnutí. Zde se aktivizovaly také ostatní národnostní skupiny obyvatelstva, ze slovanských především Slováci a Srbové. Význam Pešti a Budína pro srbský a slovenský, ale i bulharský a makedonský či řecký kulturní život, pro rozvoj jejich periodického tisku je všeobecně znám. V Pešti a v Budíně žilo obyvatelstvo sedmi národností. V souvislosti s naším tématem by však přece jen nebylo zbytečné připomenout, že právě v Pešti byla založena např. roku 1826 Matice srbská, že zde působil jako evangelický kazatel

¹¹ *Spoločné záujmy (Rozhovor s maďarským slovakistom Lászlom Sziklayom)*, Romboid 4, 1977, 62—63.

celých třicet let Jan Kollár, pod jehož vedením a za aktivní pomoci Martina Hamuljaka rozvíjel svou činnost celých šestnáct let Spolok milovníkov reči a literatury slovenskej, který vydával almanach Zora.

Vraťme se však k tomu, abychom na některých konkrétních příkladech z literárních vztahů různých národních literatur ukázali, jak je dnes chápána problematika, o níž zde píšeme.

Práce moldavsko-rumunského publicisty, prozaika a básníka Vasile Alecsandriho (1821—1890), vycházejí stejně v Kišiněvě jako v Bukurešti. Aktivní účastník revoluce 1848 a bojovník za sjednocení Podunajských knížectví v jeden rumunský stát, svým básnickým, prozaickým a publicistickým dílem, jež vznikalo ve 40.—90. letech minulého století, výrazně přispěl k rozvoji moldavské a rumunské realistické literatury.

Moldavský kníže z počátku 18. stol. Dimitrie Cantemir (1673—1723), rádce Petra Velikého a jeden z největších vzdělanců své doby, osvícenec, autor mnoha historických děl, je stále pokládán za klasika turecké hudby, a to nejen pro své skladby, jež neztratily na životnosti, ale i pro svá pojednání o teorii hudby a také pro svůj systém hudebních notací.¹²

Básník Sajata-Nova (1712—1795) patří k nejvýznamnějším představitelům středověké arménské poezie. Jeho tvorba, podobně jako básně mnoha jeho předchůdců a současníků, se zrodila v těžkých podmínkách národnostního a sociálního útlaku. Arménie byla od 14. století v průběhu několika staletí rozdělena mezi Íránem a Tureckem. Mnozí přední Arménici byli nuceni odejít ze země. Ale duch národa nebyl zlomen. Svobodomyšlná tradice protifeudální světové poezie žila mj. též ve verších Sajata-Novy. Stejně jako verše ostatních charibů (vyhnanců), také poezie Sajata-Novy byla proniknuta vlasteneckými motivy a touhou po rodné zemi. Sajata-Nova však napsal také překrásné verše v gruzínštině a ázerbájdžánštině. Tím výrazně ovlivnil básnický vývoj těchto národních literatur. Proto je právem zařazován jak do dějin arménské, tak také gruzínské a ázerbájdžánské literatury.

O další příklady tzv. pomezních (termín nepokládám za přesný) literárních a obecně kulturních jevů ať už z oblasti severovýchodních, kazkazských nebo balkánských literatur není přirozeně nouze. Velmi zajímavé jsou (což je obecně známo) např. ukrajinsko-běloruské nebo bělorusko-polské či ukrajinsko-ruské literární vztahy, jimž budu věnovat pozornost při jiné příležitosti.

Není snad třeba zvlášť zdůrazňovat úlohu uměleckých děl v období tzv. národního obrození i později ve vývoji nejen národní literatury, nýbrž i ve vývoji geograficky nebo jazykově blízkého písemnictví jak v originále, tak také v překladech. Existují četné příklady z dějin slovanských literatur, kdy překlady byly zařazovány a vydávány společně s původní tvorbou spisovatele (A. Mickiewicz, R. Žinzifova aj.). Bezprostřední recepce literárního díla napsaného v jiném jazyce, třeba geneticky blízkém, byla vyvolána ideově uměleckým obsahem, který odpovídal národně osvobozenckým i obecně kulturním potřebám přijímající literatury. Do domácího kulturního prostředí se uváděla díla jinonárodní literatury, která často

¹² H. B. Jönrtken, in: *Actes du colloque international de Civilisations balkaniques*, Sinaia 1962.

převyšovala soudobou domácí literární produkci, a proto byla také populárnější. Když se například v polovině minulého století objevily u nás překlady čelných děl polské literatury, stali se jejich autoři téměř součástí domácí národní literatury. Připomeňme zde známý výrok J. K. Tyla: „Kraszewského nepokládáme za cizího spisovatele, ale za vlastního, protože duch oživující jeho spisy je českým čtenářům srozumitelnější než kteréhokoli spisovatele jiného národa.“

Pouze na okraj podotýkám, že mohou existovat různé typy apercepce cizí, ať už jazykově blízké nebo vzdálené literatury. Jeden takový typ vzniká, když se překladové dílo začleňuje do proudu už uznaných domácích literárních nebo obecně kulturních hodnot svou látkou, která je pro čtenáře nová, upevňuje jejich estetické citění, a hlavně odpovídá těm ideologickým požadavkům, na které je čtenář zvyklý. Příkladem nového přístupu jsou literární vztahy polsko-sovětské. Vezměme např. spisovatelku Wandu Wasilewską (1905—1964). Je to výmluvný příklad tvůrce, který patří do dějin literatury několika národů. Ve shodě s tím je tato spisovatelka také zařazena v nejnovějších příručkách. Wasilewská patří dvěma literaturám právě proto, že „ukázala sociální a národnostní útlak pracujících, zvláště ve východních územích tehdejšího Polska“, ale také proto, že v druhém období své tvůrčí činnosti, kdy působila v Sovětském svazu jako sovětská občanka, vyvíjela mnohostrannou kulturně politickou a literární činnost. Ve svých románech a novelách z tohoto druhého období zobrazila hrdinství sovětských lidí v období Velké vlastenecké války a ukázala na problémy socialistické morálky a socialistické výstavby v sjednocených územích západní Ukrajiny. V jejím díle je umělecky zachycen zrod nového polského státu i přátelství polského a sovětského lidu. Jestliže její dílo je dnes zařazováno do dějin dvou, případně tří národních literatur (polské, ruské sovětské a ukrajinské sovětské literatury), ukazuje to na trvalé hodnoty jejího literárního odkazu.

Obecně kulturní a ideové styky a vztahy balkánských slovanských i neslovanských národních literatur, jež vznikaly a vyvíjely se v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu v 2. polovině 18. a téměř po celé 19. století, jsou v mnohém (a v některých případech ve všem) analogické například finsko-švédským, rusko-ukrajinským, bělorusko-polským, polsko-sovětským a jiným literárním vztahům. O tom však pojednáme v samostatné studii.

ПРОБЛЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУР СРЕДНЕЙ И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Предлагаемое исследование является продолжением обширной статьи того же автора, опубликованной в предыдущем номере настоящего сборника. В нем автор следит за развитием сложных процессов в период так наз. национального возрождения, связанных с формированием и развитием национальных литератур и культур народов Средней и Юго-Восточной Европы. Своё внимание автор сосредоточивает на один из существенных вопросов современного сравнительного изучения литератур — на дертельность писателей так наз. „общего типа“ (термин неточен и неудачен) и на их роль в развитии письмен-

¹³ *Slovník spisovatelů. Polsko*, Praha 1975, 415.

ной литературы и в укреплении разных форм литературного взаимодействия. Он подчеркивает необходимость создания новой концепции по отношению к традиции и историческим процессам вообще. В своем исследовании автор приводит целый ряд примеров из области чешско-словацких, словацко-венгерских, польско-советских, русско-украинских, польско-белорусских, молдавско-румынских и др. литературных отношений, которые доказывают, что произведения и деятельность писателей, живших и творивших в разных средах и на разных языках, принадлежат истории литературы двух, трех или нескольких наций. Только последовательное применение этого принципа, по мнению автора, ведет к правильному марксистскому пониманию единичного и общего в развитии литературного процесса.